

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.51

Отрадна Олесь Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права,

заступник декана юридичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОВІТНІ ТRENДИ У ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН (РОЗДУМИ ЗА ПІДСУМКАМИ XVI ЩОРІЧНОЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДЕЛІКТНОГО ПРАВА)

Постановка проблеми. Сучасний світ стає все більш глобалізованим. Швидкий транспорт, відкриті кордони, швидкий Інтернет надають можливість за короткий період відвідати різні місця або мандрувати, не виходячи із власної оселі. Все це, окрім позитиву, тягне за собою ще й ризик заподіяння шкоди, відшкодування якої підпадатиме під юрисдикцію іншої держави або кількох держав разом. Кожна держава має свої правила відшкодування позадоговірної шкоди, закріплені у внутрішньому цивільному законодавстві. Внутрішньодержавні суди вирішують цікаві справи, здійснюючи тлумачення та застосування норм деліктного права. Разом з тим, і науковцям, і практикам необхідно знати та розуміти, як розвивається практика розгляду деліктних спорів в інших державах. Які проблеми постають перед судами, які рішення приймаються по справах, як тлумачаться класичні норми деліктного права у сучасних умовах.

Україна впевнено взяла курс до Європи. Українське деліктне право, базуючись на німецькій моделі, має всі основні конструкції, що існують та застосовуються при вирішенні деліктних спорів в більшості країн Європейського континенту. У зв'язку з чим українські науковці та практики мають розумітися на сучасних тенденціях розвитку деліктного права Європейських країн та брати їх до уваги при вирішенні деліктних спорів в Україні.

Стан дослідження теми. Дослідження цивільного права і зокрема деліктного права Європейських країн є предметом наукового інтересу багатьох науковців. Питання адаптації України до Європейської спільноти у галузі приватного

права досліджувалися проф. Є.О. Харитоновим на сторінках відомої монографії «Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права». Порівняльним аналізом приватного права України та Європейського Союзу займаються працівники Центру адаптації законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Деліктне право Європейських держав становить сферу наукового інтересу С.Д. Гринько, М.М. Хоменко, С.В. Куліцької та інших як молодих, так і досвідчених науковців.

Мета статті. Метою даної статті є ознайомлення української наукової спільноти із сучасними тенденціями розвитку деліктних зобов'язань європейських країн, окреслення напрямів розвитку Європейської деліктологічної доктрини. У 2017 році у Відні відбулася XVI Щорічна Міжнародної конференції з Європейського деліктного права. Вже 16-й рік поспіль конференція організовується Інститутом Європейського деліктного права разом із Європейським центром деліктного і страхового права. Конференція об'єднує вчених та практикуючих юристів з майже усіх країн Європи та присвячена обговоренню новітніх тенденцій розвитку деліктного права у країнах Європи, що впливають як із нового регулювання деліктних зобов'язань у тих чи інших країнах, так і з судової практики по деліктних спорах.

Найвідоміші деліктологи з Європейських країн діляться найзначнішими подіями у сфері цивільно-правових деліктів – корколомними рішеннями судів, перспективами законодавчих змін, новітніми

напрямами тлумачення норм деліктного права. Це дозволяє зрозуміти, чим живе сучасна Європа в галузі деліктного права, куди рухається законодавство конкретних Європейських країн та практика Європейського суду справедливості.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших тенденцій, яка стосується не тільки деліктного права, але і всього цивільного права Європейських країн, є те, що європейські вчені майже припинили дискутувати щодо необхідності та можливості створення єдиного нормативного акту, який регулював би питання відшкодування позадоговірної шкоди. Вже не йдеться про створення Європейського цивільного кодексу. «Принципи Європейського деліктного права» (PETL), «Проект загальної довідкової схеми. Принципи, визначення та модельні норми Європейського приватного права» (DCFR) ще іноді згадуються як у доповідях, так і у публікаціях, але не як загальні спільні правила, а скоріше як приклад вдалих формулювань, які можна було б запозичити та застосувати у національному законодавстві.

Країни Східної Європи у 2013 – 2016 роках прийняли свої національні Цивільні кодекси та фокусуються на їхньому тлумаченні та виконанні. Західноєвропейські країни, зокрема «законодавці» цивільно-правової кодифікації – Франція та Німеччина, перебувають у процесі оновлення, модернізації цивільного законодавства, зокрема у сфері цивільно-правових деліктів. Отже тенденція до централізації правового регулювання зобов'язань із заподіяння шкоди змінилася протилежним напрямом розвитку – створення національних норм, розвиток національної судової практики та обговорення внутрішніх підходів різних держав до розгляду деліктних справ.

Разом з тим можна зазначити, що у Європейському деліктному праві існують спільні проблеми, адже доповіді представників різних держав часто стосувалися одних і тих саме проблем деліктного права. Серед найбільш «популярних» тем компенсації позадоговірної шкоди можна виділити такі напрями, як компенсація немайнової шкоди, компенсація майнової та немайнової шкоди у разі порушення прав людини, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) – product liability, окремі випадки відповідальності за дії третіх осіб. Крім того, особливої уваги європейських вчених деліктологів привернули питання відшкодування шкоди, пов'язаної із зміною клімату.

У сфері компенсації немайнової (моральної) шкоди на порядку денному дотепер стоїть все те ж питання про можливість створення єдиної шкали суми компенсації в залежності від характеру ско-

еного проти потерпілого правопорушення. З однієї сторони наявність будь-якої однозначної шкали компенсації немайнової (моральної) шкоди значною мірою полегшує роботу судді, адже дозволяє йому відштовхуватися від чогось при прийнятті рішення по конкретній справі. Однак з іншої сторони, створення шкали передбачає врахування всіх можливих випадків заподіяння немайнової (моральної) шкоди, що апіорі неможливо. Друга позиція підтримується Конституційним судом Чеської республіки, який розглядав справу про компенсацію моральної шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я [1]. Загальна позиція суду, яку беззастережно можна підтримати, полягає в тому, що будь-яке рішення у справах про компенсацію немайнової шкоди, має бути індивідуальним (ad hoc decision-making). Будь-які спільні правила можуть існувати виключно на високому рівні узагальнення. Так, у справах про компенсацію моральної шкоди, заподіяної здоров'ю варто брати до уваги два основні аспекти страждання потерпілого. По-перше, це біль, яку він відчуває, а по-друге – це погіршення його соціальної позиції (наскільки важко буде потерпілому знайти своє місце у суспільстві після отримання каліцтва або іншого ушкодження здоров'я). Ці два глобальні фактори мають врахуватися при прийнятті рішення про компенсацію моральної шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я та впливають на визначення розміру компенсації. Однак визначення безпосередньої суми залежить від конкретних обставин справи, виду ушкодження здоров'я, тривалості лікування та реабілітації та багатьох інших індивідуальних аспектів кожної справи.

Європейські деліктологи все більше звертають увагу на застосування норм про цивільно-правові делікти до випадків порушення прав людини. У даному контексті цікавою є справа щодо відшкодування шкоди, заподіяної порушенням так званого «права бути забутим» або «права на забуття» (right to oblivion), яке вважається проявом права на приватність. Справа, що розглядалася Верховним судом Бельгії [2], стосувалася вимоги доктора до газети про відшкодування йому шкоди, заподіяної внаслідок відмови газети анонімізувати інформацію про злочин, скоєний доктором 15 років тому.

У 1994 році доктор скоїв смертельне ДТП, інформація про яке із вказівкою його прізвища попала на шпальти газети. Згодом доктор повністю відбув покарання та був реабілітований. У 2008 році газета виклала архів своїх статей он-лайн. У 2010 році доктор звернувся до головного редактора газети із проханням вилучити інформацію про нього із електронного архіву або прибрати його прізвище із електронної версії статті за 1994 р. Головний

редактор відмовився, аргументуючи, що он-лайн викладені всі архівні матеріали газети, які мають відповідати друкованому оригіналу, адже це є реалізацією права на свободу вираження.

Верховний суд Бельгії, приймаючи рішення про задоволення позову доктора, заміну його прізвища в он-лайн версії статті на літеру X та виплату йому грошової компенсації, виходив із того, що у даному випадку має місце порушення права на забуття. Оскільки доктор повністю відбув покарання за скоєне ДТП, був реабілітованим та до того ж не є публічною фігурою, він вправі вимагати забуття цього факту із його життя. Тоді як он-лайн архів газети набагато більшою мірою дозволяє віднайти інформацію про нього та скоєний ним злочин, ніж архів друкованого видання газети. Отже порушення права на приватність у його прояві права на забуття було визнано Верховним судом Бельгії підставою для відшкодування заподіяної цим шкоди.

Що стосується відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг, тут фахівці обговорювали рішення Верховного суду Австрії [3] у якому вирішувалося питання, чи є не належна упаковка товару окремим дефектним продуктом, за який може бути застосована спеціальні правила відповідальності за недоліки товарів, робіт (послуг) – product liability. Справа, що розглядалася Верховним судом Австрії стосувалася ситуації, коли шкода була заподіяна водію вантажівки внаслідок випадіння із автомобіля палети з вантажем, яка була неякісно закріплена. Позивач наполягав на застосуванні норм product liability щодо відшкодування шкоди, адже product liability є підвищеною та застосовується незалежно від вини виробника.

Перед судом було поставлене питання, чи можна вважати упаковку товару продуктом, недоліки якого тягнуть за собою підвищену відповідальність – product liability. Серед дослідників існують різні позиції з цього приводу. Однак Верховний суд Австрії, на наш погляд, абсолютно коректно дійшов висновку, що пакування товару не може вважатися новим продуктом, якщо упаковка слугує виключно меті перевезення товару та не впливає на його зміст. Верховний суд Австрії наголосив на необхідності розрізняти виробництво та доставку товарів. У разі наявності дефектів товарів, що виникли у разі його виробництва, мають бути застосовані правила product liability. Разом з тим доставка товару (зокрема його транспортування, зберігання тощо) не створює нового продукту. Тому правила product liability не можуть застосовуватися щодо недоліків пакування товару. Виключенням із цього правила є наявність недоліків самої упаковки (якщо пакувальні матеріали мали свої власні дефекти).

Щодо так званої vicarious liability або відповідальності за дії третіх осіб, цікавою є справа, що розглядалася у Великій Британії (справа *Sox v. Ministry of Justice*). У даній справі постало питання про відповідальність тюрми за шкоду, заподіяну одним ув'язненим іншому під час виконання роботи на тюремній кухні (він випадково уронив важкий мішок з рисом на спину іншому ув'язненому, чим спричинив забій хребта). Чи можна вважати такий випадок заподіянням шкоди під час виконання трудових обов'язків? І чи може тюрма у даній ситуації вважатися роботодавцем та нести відповідальність за шкоду, заподіяну діями працівника. Верховний суд Сполученого королівства стверджував відповідь на поставлені питання. При прийнятті рішення суд виходив із аналізу п'яти критеріїв, за наявності яких можна вважати, що особа діяла як працівник. По-перше, делікт мав місце, коли особа здійснювала діяльність від імені роботодавця. По-друге, діяльність особи є частиною бізнес діяльності роботодавця. По-третє, саме роботодавець створив ризик заподіяння шкоди. По-четверте, особа перебуває під контролем роботодавця. І нарешті, у роботодавця явно є більше коштів для компенсації заподіяної шкоди. Зазначені критерії були сформульовані у справі *Various Claimants' v. Catholic Child Welfare Society* в 2012 р. та застосовані у справі *Sox v. Ministry of Justice*. Застосування зазначених критеріїв дозволило суду кваліфікувати відносини тюрми та ув'язненого, який працював на тюремній кухні, як трудові та притягнути Міністерство юстиції до відповідальності за заподіяну таким ув'язненим шкоду.

Бодай одним з найдискусійніших питань, яке піднімають європейські дослідники проблем цивільно-правових деліктів, є можливість застосування положень деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну зміною клімату.

Зміна клімату, глобальне потепління, танення льодовиків, підняття рівня світового океану – ці питання вже не один рік стоять на порядку денному обговорення світового співтовариства. Вчені різних галузей, журналісти, політики обговорюють проблеми зміни клімату та методів боротьби з нею.

За результатами дослідження Організації Об'єднаних Націй зміна клімату відбувається внаслідок діяльності людини. Використання таких видів палива, як нафта, вугілля, газ, а також масова вирубка лісів призвело до значного збільшення у земній атмосфері вуглекислого газу (CO₂) та інших парникових газів. Парникові гази створюють ефект утримання тепла, не дозволяючи йому уходити в атмосферу. Такий штучний, неконтрольований парниковий ефект є однією з основних причин глобального потепління [4]. Зміна клімату визнається

причиною природних катаклізмів, таких як сильних злив та повенів, засухи, ураганів, бурь тощо, які заподіюють значну шкоду як державам, так і конкретним юридичним та фізичним особам.

Оскільки держави не завжди взмозі повною мірою компенсувати заподіяну внаслідок природних катаклізмів шкоду, в останню декаду з'явилася тенденція подання позовів про відшкодування шкоди до компаній, які здійснюють серйозне виробництво, а отже є винними у викидах парникових газів в атмосферу.

Загальна ідея подання цивільних позовів про відшкодування шкоди з'явилася у США. В останні роки декілька штатів США, товариств та неурядових організацій робили спроби притягнути уряд або корпорації до відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок зміни клімату, за допомогою цивільних позовів (Massachusetts. Environmental Protection Agency, Missouri. Illinois, Connecticut. AEP). Також мали місце цивільні позови про відшкодування заподіяної матеріальної шкоди (California. General Motors, Comer v. Murphy Oil). Подібні значні позови також мали місце і у Європейських країнах (Kioibel v. Royal Dutch Petroleum Co., Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands тощо).

Такого роду судові справи підняли ряд важливіших юридичних питань підсудності такого роду справ, вибору права, що застосовується, виконання судових рішень тощо. Однак найбільша кількість правових проблем стосується саме застосування правил цивільно-правових деліктів до справ про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок зміни клімату. Перш за все йдеться про аналіз підстав та умов деліктної відповідальності, зокрема шкоди, протиправності діяння, причинного зв'язку та вини.

Найбільш простою для доведення у судовій справі є наявність майнової та/або немайнової шкоди. Природні катаклізми призводять до знищення та пошкодження майна потерпілих осіб, погіршення природних умов існування, неможливості здійснення нормального господарювання, не говорячи вже про погіршення здоров'я або навіть настання смерті потерпілих. Разом з тим, доведення інших умов настання у держави або у корпорації обов'язку відшкодування заподіяної позадоговірної шкоди, абсолютно не є простою справою.

Так щодо протиправності, постає питання, чи буде протиправною поведінкою будь-які викиди CO₂ та інших парникових газів в атмосферу чи тільки здійснення таких викидів поза встановлені норми. З однієї сторони, самі по собі викиди парникових газів в атмосферу можна вважати порушенням прав людини на безпечне навколишнє середовище. Однак з іншої сторони є зрозумілим, що сучасне виробництво не є можливим без ви-

кидів, і у зв'язку з цим світове співтовариство приймає міжнародні документи задля досягнення розумного балансу між індустріальними потребами та охороною навколишнього природного середовища (Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 р.; Кіотський протокол 1997 р. (додатковий документ до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, який зобов'язує розвинені країни та країни із перехідною економікою, зменшити або стабілізувати викиди парникових газів); Принципи розподілу зобов'язань по глобальній зміні клімату (Осло, 2015). Отже дія держав та корпорацій у рамках взятих на себе зобов'язань не може вважатися протиправною поведінкою попри те, що викиди у атмосферу можуть впливати на зміну клімату та заподіяну у зв'язку з цим шкоду.

Мабуть найбільш проблематичною умовою деліктної відповідальності у справах про відшкодування шкоди, заподіяної зміною клімату, є причинно-наслідковий зв'язок. Незважаючи на існування різноманітних підходів до визначення причинно-наслідкового зв'язку у різних країнах Європи, жодний з них не може абсолютно застосовуватися у справах про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок зміни клімату.

У більшості Європейських країн задля констатації наявності причинного зв'язку між протиправною діяльністю/бездіяльністю правопорушника і негативними наслідками у виді порушення прав, свобод чи охоронюваних законом інтересів потерпілої особи та/чи заподіяння майнової/немайнової (моральної) шкоди тощо, у першу чергу застосовується теорія condition sine qua non/«the But-For Test», а надалі – один чи декілька «фільтрів» отриманих результатів у вигляді, як правило, теорії адекватного заподіяння [5]. В загальному вигляді теорія condition sine qua non/«the But-For Test» передбачає, що причина – необхідна та достатня умова заподіяння шкоди: необхідна в тому сенсі, що без неї шкода не виникла б; достатня же в тому, що за наявності цієї обставини не потрібно жодного додаткового чинника для того, аби настали шкідливі наслідки. За такого підходу здійснення викидів в атмосферу не є причиною шкоди, заподіяної потерпілому, наприклад, унаслідок урагану або повеню. Між здійсненням викидів та шкодою існує невизначений ряд інших чинників, кожен із яких може також бути, а може і не бути причиною заподіяння шкоди.

Не можна у подібних справах застосовувати і властивий цивільному праву Німеччини та країнам загального права двоскладовий (дворівневий) тест по встановленню причинності. У Німеччині перший рівень називається «hinwegdenken» і включає у себе два послідовні підрівні: «haftungsberündende

Kausalität» (встановлення причинно-наслідкової залежності між діянням порушника і порушенням охоронюваних законом прав потерпілої особи) і «haftungsausfüllende Kausalität» (встановлення причинно-наслідкової залежності між порушенням охоронюваних законом прав потерпілої особи та шкодою у формі, наприклад, втрати заробітку, доходу, витрат на лікування тощо). Практичне значення такого поділу полягає у «полегшенні» тягаря доказування: після того як наявність першого з підрівнів встановлено до міри «ефективної впевненості», наявність другого встановлюється на основі балансу ймовірностей [6, с. 141]. Але навіть дворівневий підхід до визначення причинності не може бути застосований для відшкодування шкоди у зв'язку із зміною клімату за правилами цивільно-правових деліктів. Навіть двох рівнів причинності недостатньо для повного встановлення зв'язку між викидами парникових газів виробниками та шкодою, заподіяною внаслідок стихійних лих або

інших катаклізмів. Це, на думку Європейських дослідників унеможливує застосування класичних правил цивільно-правових деліктів до вищеписаних ситуацій.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що європейське деліктне право розвивається як і у цілому, так і щодо кожної європейської країни зокрема. Вчених деліктологів цікавлять можливості застосування класичних конструкцій деліктного права до сучасних випадків заподіяння позадоговірної шкоди. Здебільш актуальним стає співвідношення цивільного права та доктрини прав людини, зокрема застосування правил про цивільно-правові делікти до випадків порушення прав людини. Багатовікова цивілістична доктрина вимушена пристосовуватися під сучасні реалії. І роль вчених тут важко переоцінити. Адже саме науковці розробляють відповідні рекомендації та надають поради практикам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Caseno IV US 3122/2015
2. Cour de cassation / Hofvan Cassatie, 29 April, 2016, C.15.0052.F // <http://jure.juridat.just.fgov.be>
3. Austrian Supreme Court (OGH) 30.11.2016, 7 Ob 176/16
4. <http://www.un.org/ru/youthink/climate.shtml>
5. Koziol, Helmut (ed.) Basic Questions of Tort Law from a Comparative Perspective, Jan Sramek Verlag, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jan-sramek-verlag.at/fileadmin/user_upload/Koziol_ComparaTortLaw_Eng_0040_2_DRUCK_eBook.pdf
6. Куліцька С.В. Зобов'язання відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної органами судової влади. дис... к.ю.н. 12.00.03. рукопис. – Київ, 2017 р. – с. 141

Отраднава Олеся Олександрівна

НОВІТНІ ТRENДИ У ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН(РОЗДУМИ ЗА ПІДСУМКАМИ XVIЩОРІЧНОЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДЕЛІКТНОГО ПРАВА)

У статті аналізуються нові тенденції розвитку Європейської доктрини деліктного права, які були окреслені на XVI Щорічній міжнародній конференції з Європейського деліктного права у Відні. Основними напрямками, що цікавлять вчених – деліктологів європейських країн є застосування правил про цивільно-правові делікти до випадків порушення прав людини, до випадків заподіяння шкоди внаслідок зміни клімату, а також можливості застосування класичних конструкцій деліктного права до сучасних випадків заподіяння шкоди, пов'язаних із науково-технічним розвитком

Ключові слова: делікт, заподіяння шкоди, права людини, зміна клімату, відповідальність за дії третіх осіб, відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Отраднава Олеся Александровна

НОВЕЙШИЕ ТRENДЫ В ДЕЛИКТНОМ ПРАВЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН (РАЗМЫШЛЕНИЯ ПО ИТОГАМ XVI ЕЖЕГОДНОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ПО ЕВРОПЕЙСКОМУ ДЕЛИКТНОМУ ПРАВУ)

В статье анализируются новые тенденции развития Европейской доктрины деликтного права, очерченные на XVI Ежегодной международной конференции по Европейскому деликтному праву в Вене. Основными направлениями, интересующими ученых-деликтологов европейских стран, являются применение правил о гражданско-правовых деликтах к случаям нарушения прав человека, к случаям причинения вреда вследствие изменения климата, а также возможности применения классических конструкций деликтного права к современным случаям причинения вреда, связанным с научно-техническим развитием.

Ключевые слова: деликт, причинение вреда, изменение климата, ответственность за действия третьих лиц, ответственность за вред, причиненный вследствие недостатков товаров, работ (услуг)

Olesia Otradnova

NEW TRENDS IN THE TORT LAW OF EUROPEAN COUNTRIES (REFLECTIONS ACCORDING TO THE RESULTS OF XVI ANNUAL INTERNATIONAL CONFERENCE ON EUROPEAN TORT LAW)

The paper deals with new trends of the European Tort Law development which were outlined during the XVI Annual International conference on European tort law in Vienna. The main approaches which are of interest of European tort scholars are use of tort rules to the damage caused by human rights infringement, use of tort rules to the damage caused by climate change, as well as a possibility of classic tort constructions to the modern cases of damage causation, bounded with scientific and technical development

Key words: tort, damage causation, human rights, climate change, vicarious liability, product liability